

İbn Sînâ'da Seçmeli Kıyaslar

Elif Özel ¹

Öz

İbn Sînâ basit kıyasları iki kısımda incelemiştir. Onlardan ilki birleşmeli/kesin (iktirânlı) kıyas, ikincisi ise seçmeli (istisnâlı) kıyastır. Çalışma, İbn Sînâ'nın seçmeli kıyas görüşünü hem onun metinlerinin içeriği bakımından hem de mantıksal yapıları bakımından analiz edilmesini hedeflemiştir. Konumuz çerçevesinde onun ana kitapları, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine tabi tutuldu. Bu yönüyle örneklem, onun *el-Kıyas*, *Kitâbü'n-Necât*, *İşaretler ve Tembihler* adlı eserlerindeki seçmeli kıyas metinleridir. Bunun için ilk olarak tarama usulüyle kaynaklar tarandı, fişlendi ve notlar tutuldu. Böylece veriler toplanmış oldu. Daha sonra da sistematik bir şekilde yazıya döküldü ve redakte edildi. Metin örülürken, İbn Sînâ'nın da kullandığı ve mantık disiplininin iç disiplininde kullanılan mod (darb) kavramı kullanıldı. İbn Sînâ'ya göre bir kıyasta sonuç veya sonucun çelişği açıkça öncüllerde zikredilirse, buna seçmeli kıyas denir. Buna göre yapısal olarak, sonuç önermesinin kendisi ya da çelişği açıkça öncüllerde yer almalıdır. İbn Sînâ'nın mantık teorisinin önemli bir kısmının seçmeli kıyaslardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kıyas, klasik mantığın asıl konusudur.

Anahtar Kelimeler: Arapça Mantık, İbn Sînâ, Kıyas, Felsefe, Stoa

Özel, Elif. "İbn Sînâ'da Seçmeli Kıyaslar". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/3 (Eylül2025), 990-1005. <https://doi.org/10.32711/tiad.1717032>.

Geliş Tarihi	10.06.2025
Kabul Tarihi	18.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Exceptional Syllogisms in Ibn Sina

Elif Özel ¹

Abstract

Ibn Sina divided simple syllogisms into two categories: associative/definite (iktirani) syllogisms and exceptional (istithnai) syllogisms. This study analyzes exceptional syllogisms in terms of both their textual background and logical structure. Using qualitative content analysis, the research examines passages on syllogisms from Ibn Sina's al-Qiyas, Kitab al-Najat, and al-Isharat wa'l-Tanbihat. Data were collected through systematic review, note-taking, and transcription. The study employs the concept of mode (darb), frequently used by Ibn Sina and the discipline of logic itself. According to Ibn Sina, if the conclusion or its contradiction appears explicitly in the premises, the syllogism is called "exceptional." Structurally, the conclusion or its opposite must be directly stated. Ibn Sina designed two main categories of exceptional syllogisms: those based on conjunctive conditionals and those based on disjunctive conditionals, with multiple valid modes such as modus ponens and modus tollens. His treatment highlights the central role of exceptional syllogisms in classical logic.

Keywords: Arabic Logic, Avicenna, Syllogism, Philosophy, Stoa

Özel, Elif. "Exceptional Syllogisms in Ibn Sina". Türkiye Journal of Theological Studies 9/3 (Eylül2025), 990-1005. <https://doi.org/10.32711/tiad.1717032>.

Date of Submission	10.06.2025
Date of Acceptance	18.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Sciences of Religion, Balıkesir, Türkiye, eozel@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4185-7687

Giriş

Seçmeli kıyasların tarihi, Stoalı filozoflara dayanır. Onlar, mantık disiplininin kurucu babası kabul edilen Aristoteles'ten farklı olarak şartlı önermelerden oluşan kıyas konusunu ilk olarak incelemişlerdir. Araştırmannın odak noktasını oluşturan İbn Sînâ (980-1037) ise basit kıyasları iki kısma ayırmıştır. Bunlardan biri birleşmeli/kesin (iktirânî) kıyas,³ diğeri de seçmeli (istisnâî) kıyastır. Çalışmada onun seçmeli kıyasları hem metin içeriği bakımından hem de mantıksal yapıları bakımından açık ve net bir şekilde ortaya konulup analiz edilecektir. Geleneksel dönemlerde tüm modların tartışıldığı, modern dönemde ise iki modunun (modus ponens – modus tolles) meşhur olduğu seçmeli kıyaslarda şartlı önermeler asıldır. Buna göre “şartlı” önermeler, yüklemli önermelerin bileşiminden oluşmakta; ancak buradaki “bileşik” ifadesinden kasıt ise bileşenleri değil onlar arasındaki ilişkiyi bildiren ifade olmaktadır.⁴

Türkiye’de İbn Sînâ’nın seçmeli kıyasları hakkında 2 adet yüksek lisans tezi dışında bir çalışma yapılmamıştır.⁵ Bu çalışmalarda da seçmeli kıyaslar, şartlı kıyasların bir kısmı olarak incelenmiştir. Buna göre şartlı kıyasların diğeri kısmı birleşmeli/kesin kıyaslardan oluşmaktadır. Oysa İbn Sînâ kıyasları bu şekilde ayırtmamış, basit kıyasları incelerken ister şartlı önerme kullanılsın isterse kullanılmasın birleşmeli ve seçmeli olarak ikili bir tasnif yoluna gitmiştir.

Bu konuda yapılan çağdaş araştırmalar, özellikle Riccardo Strobino’nun katkılarıyla dikkat çekici bir derinlik kazanmıştır. Strobino’nun *Stanford Felsefe Ansiklopedisi*’nde kaleme aldığı “İbn Sina’s Logic” başlıklı çalışması, İbn Sînâ’nın şartlı kıyaslara dair teorisini sistematik bir biçimde ele almaktadır. Strobino bu çalışmasında, şartlı birleşmeli/kesin kıyasları diğeri seçmeli (şartlı) kıyaslardan ayırtmamış, onları şartlı kıyaslar başlığı altında birlikte ele almıştır.⁶ Oysa bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Sînâ’nın kendi ayrımı değildir.

Türkiye’de makale düzeyinde seçmeli kıyaslar konusunda çalışma yapılmış olmakla⁷ birlikte İbn Sînâ’nın seçmeli kıyasları hakkında herhangi bir makaleye rastlanılmamıştır. Çalışmanın sınırları, İbn Sînâ’nın konuyu detaylarıyla incelediği *el-Kıyas*,⁸ *Kitâbü’n-Necât*,⁹ *İşaretler ve Tembihler*¹⁰ adlı eserleri çerçevesinde belirlenmiştir. Çünkü diğeri eserleri incelendiğinde onların bu eserlerin küçük parçalarından oluştuğu görülmektedir ve yine onlar, bu büyük eserlere katılacak yeni bir bilgi içermemektedirler. Doğrudan Aristoteles metinleri üzerine yazılan erken dönem şerhlerine sahip olmasak da onun felsefe külliyatı olan *Şifâ*’nın tamamına sahibiz. *Şifâ*’nın birinci kitabı, Porfiryus’un *İsâgîcî*’sinde işlenen konuyu ele alır ve geriye kalan sekiz kitabın her birisi Organon’un

³ Aytekin Özel, *İbn Sînâ’nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu* (Bursa: Emin Yayınları, 2009).

⁴ Nicholas Rescher, “İbn Sînâ Mantığında “Şartlı” Önermeler”, çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 25 (2012/1), 237.

⁵ Samet Büyükkada, *İbn Sînâ’da Şartlı Kıyaslar* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015). Ayşe Şavklıyıldız, *İbn Sînâ Mantığında Şartlı Kıyaslar* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁶ Riccardo Strobino, “İbn Sina’s Logic”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, 2023, <https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina-logic/>

⁷ Hasan Ayık ve Enver Şahin, “Klasik Mantıkta Seçmeli Kıyaslar Kâtibi’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr’ı Ekseninde Bir Tür İnceleme”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019): 221.

⁸ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, eş-Şifâ, tahkik: Saïd Zâyed, cilt 4 (Kahire: 1964).

⁹ İbn Sînâ, *Kitâbü’n-Necât*, tahkik: Mâcî Fahri, (Beyrut: Dârü’l-Âfâkî’l-Cedide, 1985).

¹⁰ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayınları, 2005).

İskenderiye düzenlenmesindeki bölümleri kapsar. Bunun yanında *Şifâ*'dan daha kısa olan birkaç esere daha sahibiz: Bu eserlerden ikisi, *Şifâ*'da bulduğumuz sistemi tam bir incelikle ortaya koyan *Kitâbü'n-Necât* ile *İşaretler ve Tembihler*'dir.¹¹ Dolayısıyla bu bilgiyi özellersek; bu kitaplar aynı zamanda *Şifâ*'nın *el-Kıyas* kitabının incelikli bir özeti mahiyetindedir. O nedenle çalışmada *el-Kıyas*'a daha fazla yer ayrılmıştır. Öte yandan *Kitâbü'n-Necât* ile *İşaretler ve Tembihler*'de yer almayan pek çok konu, *el-Kıyas*'te yer almıştır.

İbn Sînâ'ya göre bir kıyasta sonuç veya sonucun çelişği açıkça/fiilen öncüllerde zikredilirse; yani bu şekilde bir "gerektirme ve ayrıklık ilişkisi" bulunursa buna seçmeli kıyas denir.¹² Sonuç önermesinin kendisi ya da çelişği açıkça öncüllerde yer almaktadır. Seçmeli kıyas, yapı olarak birleşmeli kıyastan farklıdır. Zira birleşmeli kıyas şöyle tanımlanır: İki öncülün herhangi birinde, sonucun veya sonucun çelişğinin açıkça zikredilmediği kıyastır.¹³ Sonuç, o kıyasta gizli olarak bulunmaktadır.¹⁴ Bu, bir anlamda, sonucun öncüllerde anlam bakımından bulunup da şeklen bulunmaması demektir.¹⁵ İkidenden daha fazla öncülden bir birleşmeli kıyas kurulamadığı gibi, tek bir öncülden de kurulamaz.¹⁶ Batılı Mantıkçılar bu kıyaslara "kategorik" ya da "basit" kıyas adını vermektedirler.¹⁷ Çalışmada, İbn Sînâ'nın yukarıda isimleri zikredilen kitaplarının ilgili kısımları, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine tabi tutuldu. Bu durumda örneklem, onun *el-Kıyas*, *Kitâbü'n-Necât*, *İşaretler ve Tembihler* adlı eserlerindeki seçmeli kıyas pasajları olmaktadır. Bunun için önce tarama usulüyle kaynaklar tarandı, fişlendi ve notlar tutuldu. Böylece veriler toplanmış oldu. Daha sonra da sistematik bir şekilde yazıya döküldü ve redakte edildi. Metni örerken İbn Sînâ'nın da kullandığı ve mantık disiplininin iç disiplininde kullanılan mod (darb) kavramı kullanıldı. Zira geleneksel kıyaslar söz konusu olduğunda "mod" terimi artık yerleşiktir ve yapılan incelemeler de bu terim üzerinden ilerletilmektedir.

1. Seçmeli Kıyaslar

Kıyaslarda önermelerin kullanımı oldukça önemli olduğu gibi onların normal gündelik hayatta ya da ahlaki durumlarda da kullanımı hayatımızda önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁸ Önerme konusunu inceleyen ilim dallarından biri de mantıktır ve onları hem kendileri bakımından incelediği gibi hem de kıyaslardaki yeri ve kullanımı bakımından incelemektedir. Bu yönüyle İbn Sînâ'nın çalışmalarına bakıldığında seçmeli kıyasların bitişik şartlı ve ayrık şartlı olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. Bu çerçevede onları bitişik şartlı ve yüklemli önermelerden kurulu kıyaslar ile ayrık şartlı ve yüklemli önermelerden kurulu kıyaslar olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Biz önce bitişik şartlı ve yüklemli önermelerden kurulu seçmeli kıyasları inceleyeceğiz.

2. Bitişik Şartlı ve Yüklemli Önermelerden Kurulu Seçmeli Kıyaslar

Mantık tarihinde kıyaslar söz konusu olduğunda onların belirli modlar yoluyla ifade

¹¹ Tony Street, *İslam Mantık Tarihi*, çev. ve der. Harun Kuşlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 10.

¹² İbn Sînâ, "el-Kıyas", 106; *Kitâbü'n-Necât*, 69; *İşaretler ve Tembihler*, 58.

¹³ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 58.

¹⁴ İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, 69.

¹⁵ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Bilim Yayınları, 1996), 111.

¹⁶ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 106.

¹⁷ Halil İmamoğlu, "Akıl Yürütme (İstidlâl)", *Mantık El Kitabı*, editörler: İsmail Köz, Ali Çetin (Ankara: Grafiker Yayınları), 163.

¹⁸ Hande Nur Bozbuğa, "Kötülüğün Sıradanlaşması: Gazze Soykırımı Örneği", *Diyanet İlmi Dergi*, 61/1 (2025), 275.

edildiği anlaşılmaktadır. Bu modlar, birer kalıp ya da şablon olarak kabul edileceği gibi geçerli modları geçersiz olanlarından ayırıştırma aracı olarak da görülebilir. Bu bilgi bağlamında İbn Sînâ'nın aşağıdaki modlarının incelenmesi yerinde olacaktır.

Birinci Mod: Bu modda seçilen öncül (küçük önerme), bitişik şartlı öncülün önbişeniyle aynıdır. Sonuç önermesi, şartlı öncülün artbişeninin aynıdır. Bitişik şartlı öncül, bir “gerekirme”yi (lüzum) veya başka bir deyişle “tam bir birleşme”yi (tamü'l-ittisal) ifade eder.¹⁹

Bunun aksi ise, bitişik şartlı öncülün “tesadüfi birleşme”ye (muvaafakat) sahip bir gerekirme olmasıdır. Şayet bitişik şartlı öncül tesadüfi bir birleşmeyi içeriyorsa, o kıyastan yeni hiçbir şey bilinmeyecektir. Çünkü böyle bir durumda önbişen, varsayılmış olan artbişen tarafından gerektirilmiş bir şey olamaz. Aksine o, artbişen için tesadüfen birleştirilmiş bir şey olabilir. Tesadüfi olmasının gerekçesi olarak iki şey söylenebilir. İlki, önbişenin varlığındaki gibi, artbişenin kendi başına varlığının doğru olduğunun bilinmesidir.²⁰ Şöyle bir örnek verebiliriz: Her ne zaman yolda yürüsem, ayağımı taşa çarparım. Bu örnekte hem önbişen hem de artbişen tesadüfi bir pozisyonu dile getirmekle birlikte, kendi başlarına “doğru” doğruluk değerini alabilir.

İkinci gerekçe ise, artbişenin kendi başına varlığının bilinmesi, kıyasa dayalı bir çıkarım kurmaya ihtiyaç bırakmaz.²¹

O halde artbişen, kendi başına bilinmeyen olmalıdır. Ne var ki biz, onun çıktığı şeyi veya önbişen tarafından gerektirildiğini bilmek isteriz. Öyle ki; önbişenin varlığını bildiğimizde veya başka bir deyişle, dış dünyadaki gerçekliğe tekabül ettiğini bildiğimizde, artbişenin varlığını, ya da başka bir deyişle, gerçekliğe tekabül ettiğini bilmiş oluruz.²² Buradan şu sonucu da çıkarabiliriz: Önbişen ve artbişen ayrı ayrı kendi başlarına bilinen değil de ikisi birlikte kendi başlarına bilinen olmalıdır.

Şimdi, ilkinde ve ikincisine şöyle bir örnek verelim: A, B ise C, D'dir, lakin A, B'dir (sonuç, C, D'dir çıkar); oysa biz zaten C'nin D olduğunu bilmekteyiz, bu durumda, A'nın B olduğunu iddia ettiğimizde C'nin D olduğu sonucunu çıkartırız. Ne yazık ki bu durumda, yeni bir bilgi elde edemediğimiz ortaya çıkar. Demek ki; artbişenin yeni bir bilgi olabilmesi için, C'nin D olduğunun kendi başına bilinmemesi gerekir. Şayet C'nin D olduğu (önceden) bilinmezse ve onun “A B ise”den çıktığını bilirsek, “A, B'dir”in doğru olduğunu keşfettiğimizde, aynı şekilde “C, D'dir” de doğru olacaktır. İşte seçmeli bir kıyasta şartlı önerme bitişik şartlı ise böyle bir gerektirmeyi ifade eden bir önerme olmalıdır.²³ Tüm bunlardan anlaşılan o ki; İbn Sînâ'ya göre seçmeli kıyaslardaki bitişik şartlı öncülde tesadüfi bir ilişki olmamalı; bilakis arada nedensel bir ilişkinin bulunduğu tam bir birleşme olmalıdır.

Filozofun yukarıdaki paragrafta gösterdiğine göre böyle bir modun çıkarım formundaki sunumu şu olur:

A, B ise C, D'dir

¹⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 390; *Kitâbü'n-Necât*, 85; *İşaretler ve Tembihler*, 68.

²⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 390; *Kitâbü'n-Necât*, 69; *İşaretler ve Tembihler*, 58.

²¹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 390; *Kitâbü'n-Necât*, 69; *İşaretler ve Tembihler*, 58.

²² İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 390.

²³ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 390.

A, B'dir

O halde C, D'dir.

Bu çıkarımın orta çağ batı dünyasındaki ve modern mantıktaki kullanımındaki adı "modus ponens"tir. Seçmeli kıyaslar Batı geleneğinde hipotetik kıyaslar içerisinde kabul edilmiştir. Modus Ponens de hipotetik kıyasların bir türü olarak kabul edilir.²⁴

Bu bağlamda başka bir örnek üzerinden ilerlersek; "Sıcaklık aniden yükselirse, konveksiyonel (yükselim) bir yağış gerçekleşir." Bu örnekte dikkat edilirse iki durum, "sıcaklığın aniden yükselmesi" ve "konveksiyonel bir yağışın gerçekleşmesi" birbirlerine "ise" eklemi ile bağlanmıştır. İkinci öncülde, birinci öncülün ilk kısmı tasdik edilirse bu durum ponens olarak adlandırılır. İkinci öncülde, birinci öncülün ikinci kısmı değillenir yani reddedilirse bu durum tollens adını alır. Buna göre, yukarıda verilen örnek için kıyasın geçerli olabilmesi, ikinci öncülün ya (a) "Sıcaklık aniden yükselir" ya da (b) "Konveksiyonel bir yağış gerçekleşmez" olmasına bağlıdır. Aksi halde bu kıyas hipotetik bir kıyas olamaz. Geçerli bir hipotetik kıyas için ikinci öncülün birinci öncülün ilk kısmını onaylaması (a) ya da ikinci kısmını onaylamaması (b) söz konusuysa sonuç önermesi de (a) durumu için olumlu (b) durumu için olumsuz olmak zorundadır. Bu durumlar için (a) formundaki bir kıyas Modus Ponens, (b) formundaki bir kıyas ise Modus Tollens adını almaktadır.²⁵

Dört farklı Modus Ponens kıyas formundan söz edilebilir:

Form 1:

Eğer A, B ise A, C'dir

A, B'dir

O halde A, C'dir.

Form 2:

Eğer A, B ise C, D'dir

A, B'dir

O halde C, D'dir

Form 1 ve form 2 sembolik mantıkta,

$p \rightarrow q$

p

O halde q olarak gösterilir.

Form 3:

Eğer A, B değilse A, C değildir

A, B değildir

O halde A, C değildir

Form 4:

Eğer A, B değilse C, D değildir

²⁴ Martin Cothran, *Traditional Logic 2: Advanced Formal Logic* (USA: Memoria Press, 2000).

²⁵ Şafak Ural, *Temel Mantık* (İstanbul: Çantay Kitap, 2011), 102-103; Halil İbrahim Çetres, *Modal Mantıkta Sıkı İçerme Kavramı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mantık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 48-53.

A, B değildir

C, D değildir

Form 3 ve form 4 sembolik mantıkta,

$\sim p \rightarrow \sim q$

$\sim p$

O halde $\sim q$ şeklinde gösterilir.

Dikkat edilirse bu dört formda da ikinci önerme ilk önermenin birinci kısmını doğrulamakta, onaylamaktadır.²⁶

İkinci Mod: İlk modda olduğu gibi bu modda da istisna edilen öncül (küçük önerme), bitişik şartlı öncülün önbileşeniyle aynıdır. Sonuç önermesi, şartlı öncülün artbileşeninin aynıdır. Bitişik şartlı öncül, bir “gerektirme”yi (lüzum) veya başka bir deyişle, “eksik bir birleşme”yi (nâkisü'l-ittisal) ifade eder.²⁷

Bu mod ile ilki arasında formel düzlemde bir fark olmadığı anlaşıyor. İkisi de modus ponens tarzındadır. Aradaki fark içerik bakımındadır: İlkinde bitişik şartlı önerme tam bir birleşimi gösteriyorken, ikincisinde eksik bir birleşimi (lüzûm) göstermektedir. İbn Sînâ'nın söylediklerinden hareketle daha net bir şekilde şunu belirtmeliyiz: Bu iki modda bitişik şartlı öncül ne tür bir bağlantıya sahip olursa olsun, onun önbileşenin istisna edilmesi, sonuç önermesi olarak artbileşenini yazmamızı gerektirir. Her halükârda akıl yürütmemiz “apaçık” ve kıyasımız da “tam” olacaktır. Zira tam birleşme ile eksik birleşme arasındaki fark ise, artbileşenin veya önbileşenin çelişğini kullandığımızda ortaya çıkar.²⁸

Üçüncü Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin artbileşenidir ve onda “tam bir gerektirme” vardır. Sonuç önermesi, şartlı öncülün önbileşeninin aynıdır.²⁹ Bu modun formel olarak yazımı şöyledir:

A, B ise C, D'dir

C, D'dir

O halde A, B'dir.

Filozof bu tür kıyasın apaçık ve tam olmadığına dair itirazların bulunduğu söz eder. O, bu tür görüşlere itiraz ederek bu modun apaçık ve tam olduğu görüşünü ileri sürer.³⁰ Bu hipotetik kıyas formu modern dönemde geçersiz kabul edilmiştir. “Çünkü büyük öncülün artbileşeninin evetlenmesi önbileşenin evetlenmesini zorunlu kılmaz; öyle ki, zaten evetlenen koşul değil, koşula, bağlı olandır” denilmiştir.³¹

Dördüncü Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin artbileşeninin çelişğidir ve onda “eksik bir gerektirme” vardır. Sonuç önermesi, şartlı öncülün önbileşeninin çelişğidir.³²

²⁶ Halil İbrahim Çetres, *Modal Mantıkta Sıkı İçerme Kavramı*, 48-53.

²⁷ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 391; *Kitâbü'n-Necât*, 85; *İşaretler ve Tembihler*, 68.

²⁸ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 391; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 59.

²⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 391; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 59.

³⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 391, 395.

³¹ Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004), 203.

³² İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 395.

Form:

C, D ise A, B' dir

A, B değildir

O halde C, D değildir.³³

İbn Sînâ bunun tam kıyas olmadığını söylüyor³⁴ ve bunu şöyle apaçık hale getiriyor:

“(sonuç) “C, D değildir” değilse, C, D’ dir olur. C, D olduğunda da A, B’ dir. O halde “C, D değildir” değilse A, B’ dir. Fakat biz varsaydık ki C, D olmadığına A’nın B olduğu sonucu çıkar. O halde hem “A, B’ dir” hem de “A, B değildir” doğrudur olur. Bu bir çelişkidir.”³⁵

Filozof, önceden anlattığı gibi, bitişik şartlı önerme tesadüf yoluyla bir birleşmeyi içerirse bu modun sonucunun zorunlu olarak çıkmayacağını hatırlatır.³⁶

Bu çıkarımın orta çağ batı dünyasındaki ve modern mantıktaki kullanımındaki adı “modus tollens” tir. Dört farklı Modus Tollens kıyas formundan söz edilebilir:

Form 1:

Eğer A, B ise A, C dir

A, C değildir

O halde A, B değildir

Form 2:

Eğer A, B ise C, D dir.

C, D değildir

O halde A, B değildir.³⁷

Form 1 ve form 2 sembolik mantıkta,

$p \rightarrow q$

$\sim q$

O halde $\sim p$

şeklinde gösterilir.

Form 3:

Eğer A, B değilse A, C değildir

A’nın C olmadığı doğru değildir (A, C’ dir.)

O halde A’nın B olmadığı doğru değildir. (A, B’ dir.)

Form 7 ve form 8 sembolik mantıkta,

$\sim p \rightarrow \sim q$

$\sim \sim q (q)$

³³ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 395.

³⁴ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 395.

³⁵ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 395; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

³⁶ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 395; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

³⁷ Şafak Ural, *Temel Mantık*, 104.

O halde $\sim \sim p$ (p)

şeklinde gösterilir. Modern mantıkta hipotetik kıyaslardan bu iki form (Modus Ponens ve Modus Tollens) dışında kalanlar geçersizdir. Sembolik mantık alanında çalışanlar da klasik mantıktaki bu kıyas gösterimlerini sembollerle doğru bir biçimde ifade etmeyi amaçlamaktadırlar. Frege, Russell ve Lewis bu ilişkiyi kendi tanımladıkları sembolik sistemler aracılığıyla göstermeyi amaçlayan en tanınmış mantıkçılardır.³⁸

Beşinci Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin önbileşeninin çelişigidir ve onda “eksik bir gerektirme” vardır. Bu mod genel kabule göre bir sonuç vermez.³⁹ İbn Sînâ’nın da aynı fikirde olduğu anlaşılıyor.

Altıncı Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin artbileşenidir ve onda “eksik bir gerektirme” vardır. Bu mod bir sonuç vermez.⁴⁰

Yedinci Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin önbileşeninin çelişigidir ve onda “tam bir gerektirme” vardır. Sonuç önermesi, şartlı öncülün artbileşeninin çelişigidir.⁴¹

İbn Sînâ, “önceden de bildiğimiz gibi” diyor, “önbileşen artbileşen olur, artbileşen olan da önbileşen olur.” Ona göre üçüncü modda uygulanan kurallar, bu modda da uygulanır.

Sekizinci Mod: Bu modda istisna edilip seçilen öncül, bitişik şartlı önermenin artbileşeninin çelişigidir ve onda “tam bir gerektirme” vardır.⁴² Sonuç önermesi, şartlı öncülün önbileşeninin çelişigidir.

Filozof, bunun durumunun evvelki modun durumuyla aynı olduğunu söylüyor.⁴³ Bu çıkarımın orta çağ batı dünyasındaki ve modern mantıktaki kullanımındaki adı yine “modus tollens”tir. Dördüncü mod ile bu mod, formel bakımdan aynı olup, içerikleri farklıdır; yani dördüncü modun şartlı öncülünde “eksik bir gerektirme” varken, sekizinci modun şartlı öncülünde “tam bir gerektirme” vardır.

Dikkat edilirse toplam sekiz moddan söz ettik. Onlardaki bitişik şartlı önermelerin yarısı tam gerektirme veya başka bir deyişle, tam birleşmeye sahipken, diğer yarısı da eksik gerektirmeye veya başka bir deyişle, eksik birleşmeye sahiptir. İbn Sînâ bu modları işledikten hemen sonra bir özet çıkarıyor:

“Bilmelisin ki (a) önbileşenin çelişigini seçmekten bir sonuç çıkmaz, (b) önbileşeni seçtiğinde sonuç önermesi artbileşen olur, (c) artbileşeni seçmekten bir sonuç çıkmaz, (d) artbileşenin çelişigini seçtiğinde, sonuç önermesi önbileşenin çelişigi olur.”⁴⁴

Bu alıntı, onun formel yaklaşımının özetidir diyebiliriz. O da yalnızca modus ponens ve modus tollens türünden kıyasları kabul etmektedir.

3. Ayrık Şartlı ve Yüklemlî Önermelerden Kurulu Seçmeli Kıyaslar

İbn Sînâ bu bölümde “mod” (darb) sözcüğünü birinci mod ve ikinci modlarda kullanır.

³⁸ Çetres, *Modal Mantıkta Sıkı İçerme Kavramı*, 48-53.

³⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 396.

⁴⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 396.

⁴¹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 396.

⁴² İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 397.

⁴³ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 397; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁴⁴ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 397.

Diğerlerinde kullanmaz. Bu nedenle, bir mod olduğunu anladığımız kıyasları da biz mod diye yazacağız.

Birinci Mod: Hakiki ayrık şartlı önermelerden oluşan seçmeli kıyaslar iki veya daha fazla kısımlara sahip olabilir. İki kısma sahip olanlar bir olumlu bir de olumsuz kısma; yani çelişik kısımlara sahiptirler; ya böyledir ya da böyle değildir örneğindeki gibi. Dolayısıyla onlardan birini seçtiğimizde, diğer kısmın çelişğini sonuç olarak elde edebiliriz. Bu, şöyle örneklendirilir: Ya böyledir ya da böyle değildir, böyledir, o halde böyle değildir değildir. Elde ettiğimiz bu sonuç, bitişik şartlı öncülde seçilen öncülün, bitişik şartlı öncülün kısımlarından biriyle özdeş olduğunda elde ettiğimiz sonucun bize anlattığından daha fazla bir şey anlatmaz. Burada seçilen öncülün, sonuçtan daha fazla bilinir olmaması ve zihinde sonuçtan önce oluşması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü biz (çifte değilme yasası gereği) “böyle değildir değildir”den, “böyledir” sonucunu elde ederiz.⁴⁵ Elde ettiğimiz bu sonuç, ilk öncülün artbileşenidir.

İbn Sînâ’ya göre aşağıdaki türde bir akıl yürütme, kıyas, bir bitişik ve bir ayrık şartlı önermelerden oluştuğunda da faydalıdır/sonuç verir.⁴⁶ Tıpkı şu örnekteki gibi:

Ya böyledir ya da böyle değildir

Böyle değilse A, B’dir

Oysa A, B değildir

O halde böyledir.⁴⁷

Sanki burada, seçilmiş olan (sonuç), ilk öncülün kısımlarından birinin çelişği değildir; bilakis o, bir gerektirir/sonuçtur.⁴⁸

İbn Sînâ bu kıyasın, (ayrık) şartlı öncülü, bitişik şartlı bir önerme olduğunda tam hale gelebileceğini belirtiyor. Ayrık şartlı önermenin hiçbir şeye ihtiyaç duymaması, ihtimal dışı değildir.⁴⁹ Buna uygun bir şekilde kıyası kuralım:

Böyleyse böyle değildir

Böyle değilse A, B’dir

Oysa A, B değildir

O halde böyledir.

Öyleyse ayrık şartlı önermenin bu kısmı, seçmeli bir kıyasta, öncül olarak kullanıldığında çok faydalı bir şey değildir.⁵⁰

İbn Sînâ aşağıdaki örneği de verir ve çıkan sonucun şartlı öncülün kısımlarından birinin çelişği⁵¹ olduğunu söyler:

Bu bir sayıysa ya çifttir ya da tektir

⁴⁵ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 397.

⁴⁶ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 400; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁴⁷ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 400.

⁴⁸ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 400.

⁴⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 400; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁵⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

⁵¹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

Çifttir

O halde tek değildir.⁵²

“Tek değildir” demek, şartlı öncülün ilk kısmı olan “çifttir” demektir.

İkinci Mod: Filozof, önceki modda en son yazdığımız örneği, ikinci mod kategorisinde de kullanır. Burada, diğerinden farklı olarak, ayrık şartlı önermenin kısımlarından birinin çelişğini seçeriz.⁵³

Örnek:

Bu bir sayıysa ya çifttir ya da tektir

Çifttir değildir

O halde tektir.⁵⁴

Veya

Bu bir sayıysa ya çifttir ya da tektir

Tek değildir

O halde çifttir.⁵⁵

Üçüncü Mod: Pek çok kısımlara sahip hakiki ayrık şartlı önermelerde kısımlar potansiyel veya fiilî olarak sonludur. Bu duruma uygulanan kural, önceki duruma uygulanan önceki kuralla aynıdır.⁵⁶ Daha açıkçası, ikinci modda olduğu gibi ayrık şartlı önermenin kısımlarından birinin çelişğini seçeriz.

“Bu sayı ya fazladır, ya eksiktir, ya da eşittir” önermesini örnek veren İbn Sînâ, kısımlarından birini seçersek, geride kalan kısımların tümünün çelişğini, sonuç önermesi olarak yazacağımızı belirtiyor. “Geride kalan kısımların tümünün çelişği” ifadesinden iki şey kastedilmektedir: a) sonuç, bir önermeden oluşmaz; fakat bu örnekteki gibi, iki önermeden oluşur. Örneğin “fazladır” kısmını seçtiğimizde, kıyasın sonuç kısmına, “eksik değildir ve eşit değildir” yazarız. Gerçekte bu sonuç iki önermeden oluşur. Yine, ayrık şartlı önermenin daha fazla kısımlarının olduğu örnekler de vardır. Bu durumda sonuç, ikiden daha fazla kısımlara sahip önermelerden oluşacaktır. b) Sonuç, ayrık şartlı önermelerin kısımları olarak alınan tüm kısımların çelişğidir. Filozof buna örnek olarak “o halde fazla veya eksik değildir” ifadesini vermektedir.⁵⁷ Bu a) şıkında verdiğimiz sonucun bir başka ifadesidir.

Şimdi bu örnekleri daha açık yazalım:

Bu sayı ya fazladır, ya eksiktir, ya da eşittir

Fazladır

O halde eksik değildir ve eşit değildir.

⁵² İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

⁵³ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

⁵⁴ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁵⁵ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

⁵⁶ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁵⁷ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 401.

Bu kıyası a) şıkkı açısından yorumlarsak, sonuç önermesi iki önermeden oluşur; b) şıkkı açısından yorumlarsak, “Eksik değildir ve eşit değildir” ile “ya eksiktir, ya da eşittir” çelişiktir.

Dördüncü Mod: Bu modda da ayrıık şartlı önermenin bir tarafın çelişiki seçilirse, ayrıık şartlı bir önerme olarak kabul edilen diğier kısımların tümü sonuç olarak elde edilir.⁵⁸

İbn Sînâ örnek verirken doğrudan seçilen öncülü vererek işe başlamaktaadır. Biz ilk önermeyi ekleyerek örneğı yazalım:

Bu sayı ya fazladır, ya eksiktir, ya da eşittir

Eşit değildir

O halde ya fazladır ya da eksiktir.⁵⁹

Filozofa göre bu sonuç, “yaklaşık bir sonuç”tur (en-Neticetü’n-Karibetün). Bu sonuçtan ve onun kısımlarının birinin çelişikiini seçtikten sonra bir kıyas kurarak akıl yürütmemizi sürdürürsek, yalnızca bir kısmı sonuç olarak elde ederiz. Bu türdeki kıyasların sayısı, ayrıık şartlı öncülün kısımlarının sayısına göre olacaktır.⁶⁰ İki kısım varsa bir kıyas, üç kısım varsa iki kıyas gibi. Örneğı verelim:

Bu sayı ya fazladır, ya eksiktir, ya da eşittir

Eşit değildir

O halde ya fazladır ya da eksiktir

Fazla değildir

O halde eksiktir

O halde, şayet ayrıık şartlı öncül iki kısmın bir araya gelmesinden oluşuyorsa, bu ve önceki durum (üçüncü mod) arasında bir fark olmayacaktır. Her iki durumda ortak olan şey, kısımlardan birini seçtiğimizde, ister bir isterse birden fazla kısma sahip olsun, geride kalanların çelişikiini üretmemizdir. Bir kısmın çelişikiini seçme durumunda, onun bir veya birden fazla kısma sahip olup olmadığına bakmaksızın geride kalanların aynısını sonuç olarak üretiriz.⁶¹

Şayet kısımlar potansiyel olarak sonsuzsa şartlı önermeden kıyas kurmak faydalı/sonuç verici olmayacaktır. Birisi kısımların birini (çelişikiini) seçerse, diğier kısımların hepsini sonuç kısmına koyamayacaktır. Böyle bir kıyasta, “o halde seçilmiş olan şeyin dışında (hepsi yanlıştır)” sonucu bunun dışında tutulmalıdır. Bu durumda sonuç, doğal olarak iki kısma sahip olacaktır. Sanki bu, birisinin şöyle demesi gibidir:⁶²

Sayı ya ikidir ya da ikinin dışındadır

İkidir

O halde ikinin dışında değildir.⁶³

⁵⁸ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 404.

⁵⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 404.

⁶⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 404; *Kitâbü’n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁶¹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 404.

⁶² İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 404, 405.

⁶³ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

Yani sonuç, yine ikidir.

“Aynı şekilde” diyor İbn Sînâ, “biz ayrık şartlı öncülün kısımlarından bir kısmının çelişğini seçersek, bu durumda sonsuz sayıda sonuç üretiriz.” Onlar hakkında “o halde geride kalanlardan biridir” deyişinin dışında konuşmak mümkün gözükmemektedir. Özünde bu, iki kısma sahip ayrık şartlı bir öncülün bileşimiyle oluşan kıyastan üretilmiş bir sonuç olacaktır. Bu ayrık şartlı önerme şöyle farz edilebilir: Sayı ya ikidir ya da ondan sonra gelenlerden biridir.⁶⁴ Bunu örnekleyelim:

Sayı ya ikidir ya da ondan sonra gelenlerden biridir

İki değildir

O halde ondan (ikiden) sonra gelenlerden biridir.

Özetle söylersek, filozofa göre bu moda sahip seçmeli kıyaslarda, ayrık şartlı öncülün kısımlarını seçtiğimizde elde edilen en son sonuç, ayrık şartlı öncülün kısımlarından birini seçerek tek bir kısma/sonuca ulaşana kadar başarılı bir şekilde kurduğumuz kıyaslar yoluyla elde edilir. Fakat bu tek bir sonuca, ayrık şartlı öncül sonsuz sayıda kısımlara sahip olduğunda, ulaşamaz. İşte bu mod hakiki ayrık şart öncüllerden oluşmuş bir kıyaştır.⁶⁵

Beşinci Mod: Ayrık şart öncül, hakiki olmayan ayrık şartlı bir önerme olduğunda, her iki tarafın birleşmesi (doğru olması) mümkündür. Bu iki anlama gelir.⁶⁶

a) Bu birleşimin kendi başına (doğru) olanı vardır. Tıpkı şu örnekteki gibi: Abdullah ya boğuluyordur ya da sudadır. Bu, yaklaşık olarak şöyle demekle aynıdır: Abdullah boğuluyor veya⁶⁷ o sudadır değildir. Biz iki kısımdan birinin çelişğini seçtiğimizde, sonuç olarak geride kalanı aynen üretiriz. Bunun aksine kısımlardan herhangi biri seçildiğinde, bir sonuç elde edilemez.⁶⁸ Bu tür önermenin kısımları arasındaki ilişkinin, bitişik şartlı önermelerden kurulu seçmeli kıyasların ilk modunda gördüğümüze benzer tasadüfi olmayan bir gerektirme vardır.

b) Bu birleşimin rastlantısal yolla (doğru) olanı vardır. Tıpkı şu örnekteki gibi: Abdullah ya konuşuyor değildir ya da Amr onun konuşmasına izin verir. Bu, yaklaşık olarak şöyle demekle aynıdır: Abdullah konuşuyor veya/ve Amr onun konuşmasına izin verir değildir. a) sıklıkna uygulanan şey burada b) sıklıkna da uygulanır; yani a)'nın hükmü neyse b)'nin de hükmü odur.⁶⁹

Altıncı Mod: Ayrık şart öncül, hakiki olmayan ayrık şartlı bir önerme olduğunda, her iki tarafın birleşmesinin (doğru olması) mümkün olduğu, beşinci moddaki iki ifade tarzına yakın olan iki ifade daha vardır.

Bu modda, İbn Sînâ'nın beşinci moddaki görüşlerini aktardıktan sonra, “bu ikisi, diğer iki şeye yakın olabilir”⁷⁰ dedikten sonraki görüşlerini kastediyoruz.

Tıpkı şu örnektekiler gibi: 1) Abdullah boğuluyor ve o suda değildir değildir. 2) Abdullah

⁶⁴ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

⁶⁵ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

⁶⁶ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

⁶⁷ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁶⁸ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

⁶⁹ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

⁷⁰ İbn Sînâ, “el-Kıyas”, 405.

konusuyor ve Amr onun konuşmasına izin verir değildir değildir. İşte buradaki sonuç, beşinci moddaki sonuçtan farklı olacaktır. Bunun nedeni, kısımlardan birinin çelişğini seçtiğimizde, elde edeceğimiz sonucun öteki kısmın çelişği olmasındandır.⁷¹

Yedinci Mod: Yine beşinci moddaki gibi, bu kez, olumsuz ayrık şartlı öncülünden kurulan seçmeli kıyaslar vardır.⁷²

Tıpkı şu örnekteki gibi: Bu, ya bitki değildir, ya da cansız değildir. Filozof bu önermeden sonra "bu, aynı şekilde sonuç verir"⁷³ demektedir. Bu ifadeden kastın, beşinci mod olduğu anlaşıyor. Buna göre; önermenin iki kısmından birinin çelişğini seçtiğimizde, sonuç olarak geride kalanı aynen üretiriz.

İbn Sînâ'ya göre, yukarıdaki ifade şu ifadelere yakındır: 1) Abdullah bitki değildir ve cansızdır; bu şöyle de okunabilir: Abdullah cansızken bitki olamaz; 2) Abdullah bitki olamaz veya/ve o cansız olamaz.⁷⁴ Filozofa göre a) ilkindeki iki kısım (bitki değildir ve cansızdır), orijinal önermedeki (Bu, ya bitki değildir, ya da cansızdır) kısımlarla aynıdır; b) İkincisinde ise, kısımlardan biri (bitki olamaz), orijinal önermedeki (Bu, ya bitki değildir, ya da cansızdır)⁷⁵ kısımlardan biriyle aynıdır ve diğer ikinci kısım (cansız olamaz) ise, öteki kısmın (cansızdır) karşıtıdır (mukabil).⁷⁶ Şimdi şıklara göre sonuçları belirleyelim:

a) İki kısmın da orijinal önermedeki kısımlarla aynı olduğu bu şıkta, önbileşenin çelişğini seçtiğimizde, artbileşeni sonuç olarak elde ederiz.⁷⁷

b) Diğerinde ise, önbileşenin çelişğini seçtiğimizde, artbileşenin çelişğini sonuç olarak elde ederiz. Bu kıyasın, bir olumsuzdan hareketle kurulmaya başlayan, bir olumsuzla sonuçlandığı kıyas olduğu söylenir. İbn Sînâ, ayrık şartlı öncüllerle ilgili yaptığı tartışmalara gönderme yaparak, tüm bunlardaki kısımların ikiden fazla olabileceğini ayrıca belirtir. Oradaki geçerli olan hükümlerin burada da geçerli olduğunu söyler.⁷⁸

Sekizinci Mod: Ayrık şart öncül, hakiki olmayan ayrık şartlı bir önerme olduğunda, her iki tarafın birleşmemesi (yanlış olması) mümkündür. Bu tür bir öncülünden oluşacak seçmeli kıyas, bilimlerde kullanılmaz. Öncül şu örnekteki gibi olabilir: Bu, ya bitkidir, ya da cansızdır.⁷⁹

İbn Sînâ'ya göre hakiki ve hakiki olmayan ayrık şartlı öncüllerden oluşan tüm kıyaslar, bileşik şartlı öncüllerden oluşan kıyaslarla tamamlanır.⁸⁰

Buraya kadar İbn Sînâ'nın ibarelerini analiz edip bulgularımızı ortaya koymuş olduk. Şimdi elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenecektir.

⁷¹ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁷² İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁷³ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁷⁴ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁷⁵ Nabil Shehaby, "Introduction". The Propositional Logic of Avicenna: A Translation from al-Shifâ': al-Qiyas with Introduction, Commentary and Glossary, Dordrecht-Holland/Boston-U.S.A: D. Reidel Publishing Company, 1973, 197.

⁷⁶ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁷⁷ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406; *Kitâbü'n-Necât*, 70; *İşaretler ve Tembihler*, 60.

⁷⁸ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁷⁹ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

⁸⁰ İbn Sînâ, "el-Kıyas", 406.

Sonuç

Bu çalışmada, İbn Sînâ'nın mantık sisteminde temel bir yere sahip olan seçmeli (istisnâli) kıyaslar, onun klasik metinlerine dayalı olarak hem teorik hem de yapısal açıdan analiz edilmiştir. Basit kıyasları birleşmeli/kesin (iktirânî) ve seçmeli kıyas olarak ikiye ayıran İbn Sînâ, İslam geleneğinde seçmeli kıyasları ilk detaylı olarak inceleyen mantıkçı-filozoftur. Onun konuyu detaylarıyla incelediği *el-Kıyas*, *Kitâbü'n-Necât*, *İşaretler ve Tembihler* adlı eserleri çerçevesinde seçmeli kıyasları inceledik. Zira diğer eserleri sözünü ettiğimiz meseleyi parça parça işlemiş ve ana kitapların dışına da çıkmamıştır.

İbn Sînâ'ya göre bir kıyasta sonuç veya sonucun çelişği açıkça/fiilen öncüllerde zikredilirse; yani bu şekilde bir "gerekirme ve ayrıklık ilişkisi" bulunursa buna seçmeli kıyas denir. Yapısal olarak sonuç önermesinin kendisi ya da çelişği açıkça öncüllerde yer almalıdır. Seçmeli kıyasları önce bitişik şartlı ve yüklemli önermelerden kurulu seçmeli kıyaslar ile ayrık şartlı ve yüklemli önermelerden kurulu seçmeli kıyaslar olarak iki farklı kategoride araştıran İbn Sînâ, ilkini sekiz mod ikincisini de altı mod olarak dizayn etmiştir. İkinci sekiz moda tamamlanabilmektedir. O, içerisinde bitişik şartlı önermelerin kullanıldığı modus ponens ve modus tollens türünden kıyaslar ile ayrık şartlı önermelerin kullanıldığı modus ponendo tollens ve modus tollendo ponens türünden kıyasları geçerli kabul etmiştir. Ki bu kıyaslar, günümüz modern mantık sisteminde de Latince kullanımları aynen korunarak kullanılan ve geçerli kabul edilen akıl yürütmelerdir. Bu çalışmanın bulguları, İbn Sînâ'nın seçmeli kıyas teorisinin hem klasik geleneksel mantık hem de çağdaş düşünce açısından yeniden ele alınabileceğini göstermektedir. Modus Ponens ve Modus Tollens gibi geçerli yapılardan hareketle İbn Sînâ'nın kıyaslarını sembolik mantık bağlamında yeniden değerlendirmek, klasik-modern mantık arasında teorik bir süreklilik kurulmasını sağlayacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Ayık, Hasan ve Şahin, Enver. “Klasik Mantıkta Seçmeli Kıyaslar Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr'ı Ekseninde Bir Tür İnceleme”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019): 221-246.
- Bozbuğa, Hande Nur. “Kötülüğün Sıradanlaşması: Gazze Soykırımı Örneği”. *Diyanet İlmi Dergi*, 61/1 (2025), 275-296.
- Büyükkada, Samet. *İbn Sînâ'da Şartlı Kıyaslar*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cothran, Martin. *Traditional Logic 2: Advanced Formal Logic*. USA: Memoria Press, 2000.
- Çetres, Halil İbrahim. “Modal Mantıkta Sıkı İçerme Kavramı”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mantık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2005.
- İbn Sînâ. “el-Kıyas”. *eş-Şifa 4*. tahkik: Saîd Zâyed. Kahire, 1964.
- İbn Sînâ. *Kitâbü'n-Necât*. tahkik: Mâcî Fahri. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1985.
- İmamoğlu, Halil. “Akıl Yürütme (İstidlâl)”. *Mantık El Kitabı*. editörler: İsmail Köz, Ali Çetin. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Bilim Yayınları, 1996.
- Özel, Aytekin. *İbn Sînâ'nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Rescher, Nicholas. “İbn Sînâ Mantığında “Şartlı” Önermeler”. çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/25 (2012/1), 237-247.
- Shehaby, Nabil. “Intruduction”. *The Propositional Logic of Avicenna: A Translation from al-Shifâ': al-Qiyas with Introduction, Commentary and Glossary*. Dordrecht-Holland/Boston-U.S.A.: D. Reidel Publishing Company, 1973.
- Street, Tony. *İslam Mantık Tarihi*. çev. ve der. Harun Kuşlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Strobino, Riccardo. “Ibn Sina's Logic”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, 2023. <https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina-logic/>
- Şavklıyıldız, Ayşe. *İbn Sînâ Mantığında Şartlı Kıyaslar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2016.
- Ural, Şafak. *Temel Mantık*. İstanbul: Çantay Kitap, 2011.